

nehovoří o metodách modelování s využitím výpočetní techniky pro stanovení hodnot norem a normativů.

Teoretická zobecnění vycházejí v publikaci z bohatého empirického materiálu, zpracovaného z hlediska nového odvětví vědeckého poznání — teorie sociálního projektování. Práce tvoří jeden ze základních kamenů této teorie, před níž stojí řada metodologických a metodických úkolů spojených s rozpracováním komplexu informačního zabezpečení sociálních aspektů projektování i konstruování nových objektů v jeho specifikách v celém řídicím cyklu prognóza — program — plán — realizace — kontrola. Jako specifický případ sociálního plánování je sociální projektování etapou vědeckého řízení společenských procesů a musí se stát součástí každé inovace. Respektování sociálních aspektů v každé řídicí i tvůrčí aktivitě je známkou skutečně optimálního způsobu realizace cíle socialistické výstavby. Sociální projektování ukazuje řadu možných praktických řešení skutečného propojení národohospodářských, hospodářských, technických a územních prognóz, programů a plánů na základě jejich sociálních aspektů.

Z těchto hledisek je nutno posuzované dílo *Sociální projektování* považovat za velmi přínosné, neboť má značný význam pro rozvoj teorie i praxe řízení společenských procesů v období socialistické a komunistické výstavby.

František Kutta  
Vladimír Pernica

**Z. A. Jankova — I. J. Rodzinskaja: Problemy bol'sogo goroda** (Problémy velkého města)

Moskva, Nauka 1982, 124 s.

Autorky této rozsahem nevelké publikace se zabývají problematikou rodiny v Ústavu sociologických výzkumů Akademie věd SSSR. To jim umožňuje poskytnout čtenáři zasvěcený pohled na některé aktuální problémy způsobu života současně velkoměstské rodiny, především pak na ty jeho stránky, které jsou bezprostředně ovlivňovány charakterem a úrovní rozvoje služeb pro obyvatelstvo. Ačkoli je práce v podtitulu charakterizována jako „výsledky sociologického výzkumu“, v mnohém jej přesahuje. Je zřejmé, že autorky — zejména Z. A. Jankova — i zde zhodnotily svou mnohaletou zkušenost v oblasti teoretického i empirického zkoumání rodiny v SSSR.

Cílem práce je analýza různých forem sociální aktivity člověka ve sféře životního způsobu, hledání racionálních forem organizace jeho hospodářsko-spotřebitelských činností, zdokonalování struktury volného času i výchovy dětí a dospívající mládeže se zřetelem k formování těchto aktivit v místě bydliště, jmenovitě v nových sídlištních celcích. Zvláštní pozornost je věnována perspektivám rozvoje nových forem spolupráce a vztahů na sídlišti a perspektivám dokonalejších forem uspokojování životních potřeb různých sociálně demografických skupin obyvatelstva.

Empirické šetření, z něhož autorky především čerpají, je fakticky longitudinálním výzkumem, uskutečněným ve třech fázích, přičemž v každé etapě byla zkoumána specifická skupina obyvatel i oblast problémů vzájemného vztahu mezi městem a rodinou.

První etapa v r. 1973 byla zaměřena na analýzu vzájemného vztahu životních podmínek, mimopracovního a volného času rodiny. V letech 1976–77 proběhla druhá etapa tematicky zaměřená na faktory stabilizace mladé rodiny a poslední etapa (v r. 1979) se soustředila na problematiku komplexní výchovy dětí, na racionální propojení výchovy ve škole, v rodině i v celé společnosti.

Recenzovaná práce je rozdělena do tří samostatných, organicky na sebe navazujících kapitol. První z nich, nazvaná *Životní způsob a péče o životní potřeby* se zabývá formami uspokojování potřeb v místě bydliště. Druhá, nejobsáhlejší, je věnována *volnému času*. Zkoumá způsob trávení volného času v rodině, dále vzájemné vztahy obyvatelstva v místě bydliště a společenské formy organizace volného času na sídlištních. Konečně poslední kapitola se týká *výchovy dětí a dospívající mládeže*, a to jak v rodině, tak ve společenských institucích v místě bydliště.

V úvodu *první kapitoly* se autorky zabývají samotným pojmem způsob života („byt“), v jehož sémantickém obsahu jsou v sovětské literatuře akcentovány mimo- pracovní stránky životního způsobu. Uvádějí několik nejčastěji používaných vymezení tohoto pojmu (Charčev, Gordon — Klopov, Trufanov, Zujková), která se v širším nebo užším pojetí zaměřují na materiální hodnoty a životní činnosti, umožňující uspokojování lidských potřeb a způsob organizace mimopracovní doby. Autorky zdů-

raziují, že „způsob života jako mimopracovní sféra životních činností má složitou mnohavrstevnou strukturu, kterou nelze chápat pouze jako organizaci každodenního života nebo uspokojování materiálních a duchovních potřeb, ale předpokládá také formování a rozvoj osobnosti člověka, jeho potřeb a zájmů“ (s. 17).

V souvislosti se zaměřením výzkumu rozlišují mnoho různých elementů každodenního způsobu života:

1. vzájemný vztah různých druhů činností,
2. vzájemné vztahy mezi lidmi v různých formách každodenních společenství a zároveň vzájemné vztahy mezi těmito formami společenství,
3. postoje a hodnotové orientace obyvatelstva (s. 17).

Za jednu z nejdůležitějších oblastí považují autorky organizaci každodenního provozu v rodině. Konstatují, že na domácí práce se v SSSR v průměru vynaloží 150 miliard hodin ročně, což je ve srovnání se 220 miliardami hodin věnovaných na výrobu příliš mnoho. Proto je třeba řešit i otázku racionálního rozdělení domácích prací mezi muže a ženu, a to nejen pro ulehčení práce ženy, ale i vzhledem k výchově dětí.

Citovaný výzkum ukázal, že převážnou část těchto prací provádějí ženy samy. Muži se spolupodílejí na tzv. „tradičních mužských činnostech“, přičemž spolupráce mladších mužů je větší než v rodinách starších. Přesto však i u mladších věkových kategorií věnují muži domácím pracím daleko méně času než ženy. Jde tedy spíše o pomoc, než o racionální rozdělení činností, což často vede k rodinným konfliktům i k destabilizaci rodiny. Autorky však chápou vyhocení těchto problémů spíše jako přechodnou záležitost, která bude postupně — s procesem industrializace služeb — odstraňována. Domnívají se, že tak budou vytvořeny lepší podmínky pro rozvoj nových funkcí manželů v rodině a pro formování nových principů rozdělení činností.

I když v *Základních směrech ekonomického a sociálního rozvoje SSSR na léta 1981–85 a na období do r. 1990* je stanoven úkol zvyšování objemu realizace každodenních služeb, neodpovídá současná úroveň jejich rozvoje potřebám obyvatel. Nestačí totiž zvyšovat počet různých zařízení pouze objemově, je třeba dořešit mnoho organizačních otázek, jako například rozmístění služeb, úpravu pracovní doby i kvalitu obsluhy. Nelze přehlížet ani sociálně psychologické aspekty. Oblast společného stravování v mimopracovní době není například u obyvatel populární a většina ji nehodlá využívat ani za předpokladu odstranění existujících nedostatků. Asi 70 % dotázaných dává jednoznačně přednost domácímu stravování.

Autorky konstatují, že „umění racionálně organizovat způsob života v mnohem závisí na úrovni a kultuře lidí samých, na tom, nakolik mají rozvinutou potřebu obohacovat svůj život o další společenské aktivity“ (s. 41). Souvislost mezi celkovou životní orientací a využíváním různých druhů služeb nesporně existuje. Na jedné straně jsou rodiny, které již služby využívají poměrně intenzivně, a na druhé straně takové, které se orientují výlučně na rodinnou organizaci těchto činností. V současné době ještě rodiny druhého typu převládají. Aktivně totiž využívá služeb pouze 18 % rodin, 42 % rodin je odmítá pouze z důvodů nedořešených nedostatků. Vzhledem k tomu, že využívání služeb souvisí s celkovým způsobem života rodiny, jde nejen o problém ekonomický, ale i sociálně psychologický.

Při zabezpečování provozu domácnosti se ke slovu dostává určitá forma kooperace mezi obyvateli. Protože však možnost vzájemné pomoci blízkých příbuzných ve velkém městě bývá většinou prostorově komplikovaná, je tato situace částečně kompenzována sousedskou výpomocí. Jde především o každodenní drobné služby, které jsou zvláště důležité pro starší lidi a ženy s malými dětmi. Průměrná frekvence takových služeb je 2–3× měsíčně, ženy s malými dětmi a důchodci však potřebují pomoc sousedů 6–10× i vícekrát měsíčně. Je třeba zdůraznit, že za sledované období (1973–1979) frekvence vzájemné sousedské pomoci stoupla, přičemž její formy se nezměnily (nákupy potravin, obstarávání léků, hlídání dětí, ale také pomoc ve smyslu morální podpory). Tato skutečnost svědčí o možnostech cílevědomé kooperace sousedů v jednom době nebo skupině domů a o rozvoji různých forem vzájemné pomoci a styků mezi sousedy.

Vytvoření jakýchsi kooperativních organizací v oblasti služeb v místě bydliště může na daném stupni rozvoje terciéru nejen zlepšit uspokojování potřeb obyvatelstva, ale i dále rozvíjet orientaci na společenské formy jejich uspokojování. Tím se budou dále rozvíjet principy kolektivismu a vzájemné pomoci v oblasti služeb, což dále povede k likvidaci nesouladu mezi kolektivním charakterem výroby a individuálním charakterem uspokojování potřeb.

Výzkumy ukázaly, že nemalé procento obyvatel se zajímá o účast v různých formách kooperace (například o organizaci předběžných objednávek potravin, zajištění

donášky do domu atd.), a to buď na bázi kooperace činností nebo prostředků pro odměnu pověřených pracovníků, kteří budou kontrolováni kolektivem. Výzkum v r. 1973 ukázal, že 15<sup>0</sup>/<sub>0</sub> obyvatelstva by mělo zájem pracovat v takové kooperaci, její užitečnost a prospěšnost uznávalo 33,5<sup>0</sup>/<sub>0</sub> obyvatelstva. V r. 1979 projevilo zájem o kooperaci 33,2<sup>0</sup>/<sub>0</sub> respondentů, z toho 30<sup>0</sup>/<sub>0</sub> bylo ochotno se do takové kooperace osobně zapojit.

Snaha nalézt formy kooperace obyvatelstva v oblasti služeb je velmi významná. Takové formy mohou ovlivňovat růst sociální aktivity obyvatelstva v oblasti služeb a zároveň přispět k formování přátelských kontaktů v místě bydliště a vést k návykům sebeorganizace a sebeřízení.

*Druhá kapitola* je věnována volnému času, především ve vazbě na jeho charakter, obsah a funkce v rodinách. Sociologická analýza svědčí o tom, že nejrozšířenější činnosti ve volném čase je sledování televize (43<sup>0</sup>/<sub>0</sub>) a čtení knih, novin a časopisů (31,5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>), tedy kulturní aktivity, které se odehrávají v bytě. To je možné vysvětlit mimo jiné i vzdáleností nových sídlišť od kulturního centra města, což komplikuje návštěvu těchto zařízení především rodinám s malými dětmi. Dále například 50<sup>0</sup>/<sub>0</sub> respondentů prakticky nenavštěvuje divadla vůbec, 70<sup>0</sup>/<sub>0</sub> respondentů nikdy nesportuje, 66<sup>0</sup>/<sub>0</sub> nemá koníčka. To znamená, že aktivní využití volného času je typické jenom pro 30—40<sup>0</sup>/<sub>0</sub> rodin žijících na sídlištích. Pro většinu ostatních je byt a nejbližší okolí hlavním místem trávení volného času jak ve všední, tak ve volné dny. A právě pro ně má rozhodující význam vybavenost příslušnými zařízeními přímo v místě bydliště. Pro rozvoj způsobu života obyvatel sídlišť proto není důležitá jenom sféra služeb pro provoz domácnosti, ale též služby a zařízení, které rozvíjejí ostatní sféry způsobu života.

Citovaný výzkum dále odhalil, že společné trávení volného času jednak ovlivňuje spokojenost v manželství a dále je i jedním z podstatných indikátorů stability rodiny. Ukázalo se, že 73<sup>0</sup>/<sub>0</sub> mužů a 82<sup>0</sup>/<sub>0</sub> žen se domnívá, že partneři mají trávit volný čas společně a pouze 25<sup>0</sup>/<sub>0</sub> mužů a 15<sup>0</sup>/<sub>0</sub> žen preferuje oddělené trávení volného času. Tyto názory se projevují i v reálném životě, tzn. že ve stabilních rodinách manželé tráví většinu volného času společně a u nestabilních rodin je společné trávení volného času méně intenzivní.

Proti očekávání však bylo zjištěno, že s délkou trvání manželství se ve stabilních rodinách počet případů společného trávení volného času mimo byt snižuje, v nestabilních naopak roste (není ovšem vyšší než v rodinách stabilních). Lze to vysvětlit mnoha příčinami. Jednak ve stabilních rodinách dochází s rostoucím věkem partnerů k určitému snižování zájmu o tyto aktivity, naopak u nestabilních rodin se zřejmě projevují jiné mechanismy — probíhá vzájemná adaptace manželů, což ovlivňuje i objem a formy rodinného odpočinku.

V této kapitole je též pojednáno o oblasti přátelských vztahů mezi sousedy. Autorky sem zahrnují (na rozdíl od jednostranné hospodářské pomoci) širší oblast vztahů, jako jsou například společné zájmy, koníčky, společné trávení volného času atd. I zde je zřejmá stále větší dynamika v rozvoji sousedských kontaktů. Jestliže v r. 1973 60<sup>0</sup>/<sub>0</sub> respondentů nemělo žádné kontakty se sousedy, pak za 5 let se tento podíl zmenšil téměř na polovinu. V r. 1973 udržovalo přátelské vztahy s jednou nebo více sousedními rodinami 40<sup>0</sup>/<sub>0</sub> respondentů, v r. 1979 to bylo již 66<sup>0</sup>/<sub>0</sub>. I zde platí, že tyto vztahy jsou nejdůležitější především pro ženy s malými dětmi a pro starší věkové kategorie obyvatelstva, protože jejich mobilita je menší a jsou tedy odkázáni na nejbližší mezilidské kontakty právě v místě bydliště. Sousedské vztahy v místě bydliště tedy hrají v současné společnosti významnou roli a plní důležité sociální funkce.

Pokud jde o společenské formy organizace volného času na sídlišti, existují v odborné literatuře dva názory. Jeden považuje za nutné zřizovat stále rozvinutější systém zařízení pro volný čas jak v centru města, tak na sídlištích (především pro ženy s malými dětmi, pro důchodce, invalidy atd.). Zastánci druhého názoru tuto myšlenku odmítají. Výstavbu zařízení pro volný čas v centru chápou jako významný předpoklad posilování funkcí městského organismu jako celku, zatímco jejich rozšíření v okrajových částech s sebou nese nebezpečí partikularizace městských funkcí. Výzkum potvrdil správnost prvního pohledu. Odhalil totiž velkou potřebu různých forem trávení volného času v místě bydliště u všech typů rodin a rozpor mezi touto potřebou a možnostmi danými v místě bydliště. Přitom význam volného času tráveného v kruhu rodiny je velký. Ovlivňuje upevnění rodiny samé a pomáhá též při výchově dětí.

S problémem organizace volného času na sídlišti je bezprostředně spojena i otázka perspektivy růstu sociální aktivity obyvatelstva. Analýza získaného materiálu ukázala zájem respondentů o společenskou práci v místě bydliště a o specifické formy trávení

volného času, které odpovídají neformálním kolektivům a malým skupinám. Ukázala, že organizaci volného času v sídlištních celcích je třeba orientovat dvěma směry: Na jedné straně na budování odpovídajících zařízení, na straně druhé na hledání nových forem kolektivního trávení volného času. Vhodná organizace volného času na sídlišti je totiž velmi významným předpokladem rozvoje způsobu života všech obyvatel.

*Poslední kapitola* je věnována rodině a společenské výchově dětí, především předškolního věku. V této souvislosti je důležitý jak teoretický, tak praktický význam názorů manželů na tuto oblast. Výzkum svědčí o tom, že orientace mužů a žen je v tomto směru shodná. Více než polovina manželství (52 % mužů a 54 % žen) jsou pro vyrovnanou spolupráci při péči o děti, pouze 38 % mužů a 39 % žen dává v tomto ohledu přednost matce. V praxi to ovšem vypadá poněkud jinak. Například péče o děti předškolního věku je téměř výhradní záležitostí žen (uvádí 67 % žen). Nesoulad obecných názorů mužů s jejich skutečným chováním je často důvodem konfliktů.

Analýza sociologického materiálu dále dokazuje význam společenských forem výchovy dětí a mládeže v místě bydliště. Autorky seznamují s různými možnostmi, které se uplatňují v Čeremuškinské čtvrti, kde byl výzkum proveden. Uvádějí, že při práci v dětských organizacích v místě bydliště by bylo vhodné využívat více i práce důchodců. Ukázalo se totiž, že 12 % důchodců by právě o takovou činnost v místě svého bydliště mělo velký zájem, stejně jako 25 % rodičů dětí předškolního věku.

Jedním z nejdůležitějších opatření optimalizace výchovného procesu dětí je vytvoření nových typů mateřských škol a jeslí, na jejichž provozním zabezpečení se podílejí též rodiče. V současné době funguje v Moskvě asi 10 zařízení, která odpovídají u nás zřizovaným mikrojесlím. Pro tento způsob výchovy dětí se vyslovila i většina respondentů ze zkoumaných sídlišť. Velký zájem v tomto směru dokumentuje i fakt, že v r. 1973 představoval celkový počet respondentů ochotných podílet se na organizaci a provozu podobných zařízení asi 15 %, v r. 1979 to bylo již kolem 50 %. Výzkum tedy svědčí o tom, že spojení společenských i rodinných forem uspokojování životních potřeb je jedním z charakteristických rysů způsobu života obyvatelstva současného moderního města.

\* \* \*

Zvolené teoreticko-metodologické pojetí patří mezi velmi zajímavé a pozoruhodné přístupy ke zkoumané problematice. Optika analýzy je zaměřena na rodinu jako „základní formu společenství lidí, nejdůležitější hospodářsko-spotřebitelskou a organizačně výchovnou jednotku v mimopracovní sféře způsobu života“ (s. 9). Současná sovětská rodina je přitom chápána dynamicky, jako souhrn konkrétních rodinných forem se značně specifickými charakteristikami a s nimi související diferencovanou strukturou potřeb. Kritériem diferenciacе těchto potřeb však nejsou v pojetí autorek pouze tradičně uváděné demografické a sociální charakteristiky rodiny (dvou nebo vícečlenná forma soužití, závislost na životním cyklu, počtu dětí, úrovni vzdělanosti apod.), ale také sociálně psychologické aspekty, jako například typ a míra stability partnerských vztahů, ekologické aspekty, jako například možnosti organizace rodinného života v konkrétním prostředí sídliště atd.

Recenzovaná práce přináší bohatý materiál k problematice života rodiny v současném velkém moderním městě. Některé uváděné výsledky z oblasti výzkumu bydlení korespondují s výsledky, které získali pracovníci Výzkumného ústavu výstavby a architektury v Praze v jednorázových i longitudinálních sociologických šetřeních. Publikace obohacuje nejenom teoretickou problematiku fungování rodiny v prostředí velkoměsta, ale současně je nesporně cenným materiálem pro koncepci sociální politiky, a to ve vazbě na podstatné demografické a sociální charakteristiky rodiny.

Přestože některé dílčí pasáže publikace pouze popisují dané jevy, je práce cenným materiálem, který se snaží komplexně zachytit sledovanou problematiku, otevřeně a kriticky konstatovat existující problémy a naznačit vývojové tendence jejich postupného překonávání a řešení.

Hana Exnerová